

в устрої життя нашої держави й суспільства, сім'ї та людини, нашої духовності й моралі, нашої культури та виховання. Не враховувати цю обставину в процесі виховання не можна, оскільки це може призвести до непередбачених наслідків. Найважливішою обставиною, що характеризує християнську культуру, є те, що вона була й залишається духовно значимою, і одна ця обставина визначає необхідність її вивчення у наш прагматичний час.

Список літератури

1. Бердяев Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого // Бердяев Н. – Париж: Умса-press, 1952. – 246 с.
2. Библия: Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета, (канонические) – СПб.: Духовное просвещение, 1991. – 1193 с.
3. Глубоковский Н. Христианское чтение. Учение апостола Павла / Н. Глубоковский – СПб.: Изд-е Т-ва М.О.Вольф, 1899. – 269 с.
4. Гоголь Н. Авторская исповедь. – Псков: Всероссийский фонд культуры. Псковское отделение, 1990. – 128 с.
5. Голубинский Ф. А. Лекции по философии / Ф. А. Голубинский – М.: Изд-е В. М. Саблина, 1911. – 491 с.
6. Киреевский И. В. Избранные статьи / Киреевский И. В. – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1908. – 812 с.
7. Кирилл Иерусалимский. Поучения огласительные и тайноводственные / Кирилл Иерусалимский; [пер. с древне-

реч. К. Мочолова]. – СПб.: Книгоиздательское тов-во «Просвещение», 1911. – 719 с.

8. Николин И. П. Курс основного богословия, или апологетики / И. П. Николин – Сергиев Посад, 1910. – 765 с.

9. Олесницкий М. Курс педагогики (руководство для женских институтов и гимназий, для высших курсов и для всех, занимающихся воспитанием людей): Тип. Г. Т. Корчак-Новицкий, 1885. – 334 с.

10. Сириин Ефрем. О покаянии Творения святых отцев, в русском переводе: Творения в 80-и т. / Ефрем Сириин; [пер. с древнегреч. Ф. Верстова]. – М.: Московская Духовная Академия, 1844. – Т. 12. – 713 с.

11. Ушинский К. Д. Собрание педагогических сочинений. : Соч. в 2-х т. / К. Д. Ушинский – СПб.: АО Брокгауз – Ефронь, 1901. – 565 с.

12. Шмеман Александр. Исторический путь православия. – Нью-Йорк: изд-во имени Чехова, 1954. – 347 с.

13. Alzog J. Lehrbuch der Patrologie / J. Alzog. – Freiburg i. Br. 1866. – 632 p.

14. Gilson E. History of Christian philosophy in the Middle Ages. / E. Gilson. – New York. 1955. – 469 p.

15. Kihn H., Patrologie, / H. Kihn. – Paderborn 1904-1908. – 758 p.

16. Mohler J. A. Patrologie. / J. A. Mohler. – Regensburg 1840. – 547 p.

17. Roberts A., Donaldson. The Ante-Nicean Christian Library: Collected in 45 Volumes. / A. Roberts, J. Donaldson. – Edinburgh 1866-1872. – V. 3. – 685 p.

А. Яковенко

ОСОБЕННОСТИ РЕЛИГИОЗНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ В СИСТЕМЕ ХРИСТИАНСКОГО ВОСПИТАНИЯ

В статье осуществляется христианско-экзистенциальный анализ проблематики христианской системы воспитания в контексте религиозно-философского исследования и экспликация традиционного христианского идеала воспитания личности учитывая разные уровни Евангельской рефлексии.

Ключевые слова: Святая Троица, Библия, религия, мораль, христианский идеал, христианское воспитание, Иисус Христос.

A. Yakovenko

RELIGIOUS COMPONENT PECULIARITIES IN THE CHRISTIAN EDUCATION SYSTEM

The article deals with the Christian existential analysis of the problem of Christian education system in the context of religious and philosophical studies and traditional Christian ideal of education of the individual in terms of his formation at various levels of the Gospel reflection.

Key words: Holy Trinity, Bible, religion, morality, Christian ideal, Christian education, Jesus Christ.

УДК 281.96:316.74

К. М. Вергелес

ПРАВОСЛАВ'Я В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова

Анотація. Стаття присвячена розробці методологічного підходу до релігії як фактору саморозвитку, як фактору історичних змін та фактору становлення і розвитку соціуму. Аналізуються зміни у ставленні до православної релігії в українському суспільстві в перехідний період.

Ключові слова: релігія, методологія, свобода совісті, церква, держава, релігійні організації, духовність, політика, фактор, ідеологія, суспільство, перехідний період.

Актуальність теми

Сьогодні в Україні характеризується підвищеним інтересом до проблем соціальної трансформації, при цьому на перше місце виходить всебічний аналіз різноманітних факторів, що впливають на її розвиток. У соціальній історії людства важко відшукати такий фактор, який впродовж століть відігравав би значнішу роль, ніж релігія. З давніх часів і дотепер релігія, яка розвивається і трансформується, нерозривно пов'язана з культурою та соціумом.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю осмислення сучасних соціальних процесів, тому що кардинальна трансформація українського

суспільства на межі ХХ – ХХІ ст. активізувала й зміни у релігійній сфері. В соціумі відбувся принциповий перегляд, переоцінка головних ідеологічних цінностей, змінилося ставлення до релігійної та культурної спадщини. Лібералізація законодавства сприяла активному входженню віруючих до політичного життя країни, створенню політичних рухів і партій релігійного спрямування. З'явилися нові релігійні течії та рухи, діяльність яких впливає на розвиток політичних відносин у соціумі. З іншого боку, діючи політики заради легітимізації тих чи інших форм соціальних відносин звертаються до релігійних норм, догматів і до релігійних організацій.

Водночас ми не можемо не помітити й деякої переоцінки релігійного фактора. У достатньої кількості громадян України сформувалася думка, що ідеологічний вакуум може заповнити саме православна релігія. Релігійні принципи сприймаються сучасною суспільною думкою в якості орієнтирів морального і моральнісного відродження нації.

Дослідження питань, що пов'язані з політикою сучасної української держави у ставленні до релігійних об'єднань, виявляється одним із важливих наукових і практичних завдань. Це, перш за все, можна пояснити тим, що збільшується розмаїття релігійних об'єднань на території України, а також широким входженням релігії у різноманітні сфери суспільного життя нашої країни, щільним зв'язком між релігійними проблемами і проблемами національного характеру і водночас – відсутністю загальноприйнятної концепції державної політики в сфері релігії.

Сучасність демонструє нам нові темпи в життєдіяльності людей – прискореність в економіці, політиці, науці, культурі. Людина опинилася у світі великих швидкостей, вона хоче призупинитися і звернутися до власної душі, до природи, до світу, до Бога. Відомий український філософ С. Кримський у праці «Під сигнатурою Софії» зазначає: «Третє тисячоліття християнської ери настало своєчасно. Вже в кінці ХХ століття виникли події, які свідчили про перелом історії. Футурологи стали пророкувати «кінець часів», завершення історичної місії здобуття свободи, потреби переходу від економічного зростання за експонентою до простого відтворення оптимального рівня споживання, нульового циклу виробництва, тобто перегляду розуміння історії як прогресу матеріального добробуту. Людство усвідомило ліміти практики, кордони використання енергії, конечність природних ресурсів, небезпеку екологічних катастроф, граничність фінансування науково-технічного прогресу, моральні обмеження експериментальної вседозволеності втручання в таїни буття та духу» [3, с.279]. На нашу думку, саме відсутність такої єдиної концепції утруднює реалізацію положень, що стосуються прав людини і громадянина в сфері свободи совісті, тих положень, що закладені в українському законодавстві.

Аналіз місця та ролі православної релігії, її впливу на соціальне, політичне і духовне життя українського соціуму залишається одним із найважливіших напрямів сучасної науки, зокрема релігієзнавства. Без такого розгляду неможливо пізнавати, а тим більше, передбачати складні соціально-політичні процеси. Не викликає сумнівів також і те, що у виборі майбутнього суспільного й державного устрою України, а також дійсних шляхів його побудови, значущу роль відіграє православна домінанта.

Слід також зазначити, що особливості функціонування православної релігії в трансформаційному суспільстві мають не тільки суто практичне, але й теоретичне значення – в цій сфері давно вже виявилися проблеми, що повинні стати предметом філософсько-релігієзнавчого аналізу. Перехідний характер соціального простору сучасного українського суспільства вимагає осмислення актуальних питань, що пов'язані з життєдіяльністю країни зага-

лом, векторів її розвитку, взаємовідносин релігій, етносів, соціальних груп та ін.

Ступінь розробленості теми

Взаємодія держави і церкви, суспільства й релігії в процесі історичного руху людства визначалися різними обставинами. Через це існували й різні погляди на проблему їхніх взаємовідносин. Такі підходи формувалися та диктувалися соціокультурними умовами, домінуючим світоглядом у той чи інший історичний час. На нашу думку, в межах цієї статті слід зосередити увагу на тих напрямках філософської, соціальної та релігієзнавчої думки, які в історичному плані постали ґрунтом для процесу формування сучасних концепцій релігії, релігійного фактору та ін.

Вже із середини ХІХ століття починає формуватися науковий підхід щодо осмислення релігії. Головним у цьому підході є те, що релігія аналізується як форма суспільного життя, його важлива складова. Вона розглядається як явище, що надає взірці поведінки; як явище, яке формує систему цінностей; виконує певні функції в соціумі. Видатний французький філософ і соціолог Е.Дюркгайм досліджував значення релігійного фактору у процесі формування та розвитку суспільних відносин ті наполягав на ототожненні соціального й релігійного. Французький мислитель розглядав релігію як фактор соціальної інтеграції суспільства, наголошував на її значенні в закріпленні національної єдності, підтримки усталених традицій. Е.Дюркгайм бачив у культовій діяльності конституюючий початок, яке готує людину до життя в соціумі.

Пояснення релігійного феномену, згідно з яким релігія є джерелом формування суспільних відносин, громадянського патріотизму, знайшло своє відображення в теорії відомого французького філософа і публіциста Ж.Сореля. В його теорії релігія виступає як засіб соціальної інтеграції [9; 12].

Інший відомий мислитель, Г.Зіммель, аналізував місце релігії в контексті індивідуального життя, показав її значення в досягненні особистістю ідентичності в процесі соціалізації. Окрім того, відомий німецький мислитель М.Вебер наголошував на конструктивній, творчій функції релігії, функції стимулятора соціальних змін. Для М.Вебера значущим є вияви впливу релігійного фактору на характер ставлення індивіда до навколишнього середовища, до дійсності як такої.

Американський соціолог Т.Парсонс запропонував розглядати релігію як найважливішу умову стабільності соціуму, підтримки соціального порядку, тому що вона виступає «основою ціннісно-нормативного порядку». Відомий німецький мислитель К.Мангейм розробив класифікацію політичних ідеологій ХХ століття. Він найближче з усіх мислителів підійшов до проблеми взаємодії релігії й політики, дослідив взаємозв'язок між духовними елементами і соціально-політичними структурами [5;6;7].

У працях відомих дослідників Г.Алмонда і С.Верби надається найбільш відома в науці класифікація політичних культур, що ґрунтуються на ціннісних уявленнях людини про владу й із цього можна зробити висновок про місце релігії в політичній

культури. Вчені виділяють три різновиди політичної культури: приходська культура (Parochial); залежна культура (Subject); культура участі (Participant) [1]. На особливу роль релігії у сучасних процесах світобудови звернув увагу американський вчений С.Гантінгтон [11]. Він використовує так зв. «цивілізаційний підхід» і вважає, що основою для збереження цивілізацій різного типу є релігія.

Проблеми функціонування релігії в соціумі, зокрема православної, досліджували як вітчизняні дослідники – І.Васильєва, В.Горський, В.Сленський, Л.Конотоп, О.Саган, Є.Харьковщенко та ін., так і зарубіжні мислителі – С.Булгаков, В.Гараджа, І.Ільїн, О.Красніков, Ю.Левада, В.Соловійов, І.Яблоков та ін.

Метою статті є дослідження форм і механізмів прояву православ'я в умовах трансформаційного суспільства.

Основна частина

Сучасна релігійна ситуація в Україні є ситуацію поліфонічною, а соціум є складною системою, яка характеризується низкою ознак. Перш за все, це така система, що здатна постати автономним, самототожним утворенням. Важливим є те, що елементи в системі утворюють взаємопов'язані складові, які опосередковують одне одного і власне ціле. Стосовно соціуму загалом релігія, виявляється суспільною підсистемою. Взаємозалежність частин (елементів), однією з яких виступає релігія, і цілого знаходить висвітлення в інтегральних якостях – зв'язках системи, що забезпечують її стабільність. Сучасна філософія розробляє концепції еволюції місця та ролі релігійного фактору в життєдіяльності суспільства як двобічного процесу: – з одного боку, вплив релігії на суспільство та процеси, що відбуваються в ньому і реалізуються через його інституції – церкву, релігійні організації, об'єднання віруючих, а з іншого – розвиток релігії під впливом соціальних факторів. Відомі українські вчені С. Кримський і Ю. Павленко в праці «Цивілізаційний розвиток людства» зазначають, що, «відмовляючись від моно-визначеної детермінації економічних, суспільних і культурних феноменів, варто визнати між ними кореляцію поліваріантну, однак по-своєму не менш тверду. Корелюють певні спектри стадіально «спів-можливих» (як сказав би Г.-В. Ляйбніц) економічних, соціальних, політичних, релігійних, інтелектуальних, художніх та інших форм. Такі згустки «співможливих» феноменів відповідають визначенням рівням реалізації культур-цивілізаційного процесу. Відповідно до них ми і можемо виділяти окремі ступені і стадії розвитку людства. А перехідні етапи між цими періодами, пов'язані із системними трансформаціями відповідних соціокультурних спільностей, будуть виступати, користуючись термінологією синергетики, «біфуркаційними точками» цивілізаційного процесу» [4, с. 72].

Саме концепт «релігія» затвердився у повсякденній свідомості як віра в Бога або богів. У релігієзнавчих дослідженнях дефініції існує достатньо. Вчені дають різні дефініції, але жодна з них не вичерпує багатозмістовності релігії як такої. Розробка методологічних підходів була і залишається актуальною й дотепер. Якщо релігію, в тому числі й православну, розглядати як соціальне явище, як один із

засобів соціальної дії, тоді виникає наступне питання: що саме відрізняє релігію від інших соціальних явищ? Які існують основи для того, щоб певні соціальні явища можна було віднести до релігійних, а інші – ні?

Слід зазначити, що зміна акцентів щодо осмислення місця та ролі релігії на державному, суспільно-політичному і культурному рівнях потребувала перебудови концептуальних і операційних напрямів дослідження. Так, у кінці ХХ століття православна релігія була включена до нового соціокультурного контексту модернізації українського суспільства. Вона також з'являється в новій перспективі світового цивілізаційного розвитку. Сучасна філософсько-релігієзнавча думка пропонує нові підходи до визначення такого поняття, як «релігійний фактор». Виникає питання: що таке «фактор»? У «Великому тлумачному психологічному словнику» «фактор» визначається як «взагалі – щось, що має певний причинний вплив...» [2, с.540], тобто як причина. «Соціологічна енциклопедія» характеризує фактор як «такий, що діє, творить, причина, рушійна сила якогось явища, процесу, що визначає його характер та окремі риси» [10, с.701]. «Фактор» – це загальнонаукове поняття, що охоплює низку філософських визначень, таких, наприклад, як «причина», «рушійна сила», «умова», «обставина», які у той чи інший спосіб, визначають або впливають на процеси становлення, на розвиток тих або інших суспільних явищ. Теорія факторів традиційно використовує це поняття для позначення соціологічних концепцій, що прагнуть пояснити зміну стані соціуму під впливом якогось явища, що визнається єдиним фактором, який і викликає ці зміни. В українській науці це поняття розглядається так: по-перше, як причина, сила, що рухає явище або процес; по-друге, як факт, що має місце в житті соціуму; по-третє, як будь-яке явище чи будь-який процес, що суб'єктивно визначається як фактор із точки зору дослідника. На нашу думку, найбільш обґрунтованим є розуміння фактору в першому варіанті, тобто фактор усвідомлюється як суспільно значущий вплив, суспільно значуща сила.

Коли ми характеризуємо «фактор» як поняття, що використовується для розкриття змісту та сенсів релігії, то йдеться, по-перше, про такі фактори, що впливають на стан, зміни, розвиток самої релігії; а також про елементи, з яких релігія складається, тобто про фактори еволюції релігії, релігійної свідомості, фактори стабілізації або мінливості релігійної ситуації та ін. Окрім того, йдеться про ті процеси в соціумі, країні, стосовно яких релігія або її складові постають факторами їхнього стану, їхньої динаміки. У такий спосіб релігія й виявляється фактором духовного стану суспільства, релігія виступає як фактор стабільності або дестабілізації міжнародних відносин та ін. У такому контексті проблема релігії й суспільства розкривається через аналіз взаємодії релігії з іншими формами діяльності – економікою, політикою, мистецтвом і т.п. Ці взаємовідносини повинні аналізуватися як в історичному плані, так і в різних соціокультурних аспектах.

Сьогодення України характеризується переходом, який розпочався ще в 90-х роках ХХ ст., від правничих обмежень діяльності релігійних організа-

цій до лібералізації процесу вираження релігійних почуттів, повсюдного визнання суспільної значущості релігії. Це було свідченням наявності релігійних потреб у певних верств населення, які в радянські часи або просто ігнорувалися, або переслідувалися. Головним у цих процесах була зміна ставлення до релігії з боку держави і соціуму. Сьогодні православна релігія виступає як вельми значуща сфера українського суспільства. Існують нові закони, правові обґрунтування щодо функціонування православ'я в українському суспільстві, що поглибили та конкретизували свободу віросповідання, вияви та прояви релігійних почуттів. Українське законодавство забезпечує створення умов для діяльності релігійних об'єднань і реалізації громадянами права на свободу совісті та свободу віросповідання, але й дотепер існують певні правові проблеми в цьому питанні. Православна релігія толерантно ставиться до інших релігій – до ісламу, іудаїзму, буддизму, вони теж репрезентовані в нашій країні, але, при цьому необхідно відмітити особливу роль християнства загалом і православної релігії, зокрема, у становленні та розвитку української духовності й культури.

Формування нової української державності на засадах демократії потребує такого ж демократичного вирішення релігійного питання, розробки продуманої та виваженої державної політики в сфері свободи совісті та віросповідання, побудови стосунків із релігійними організаціями на зовсім інших засадах. Отже, релігія сьогодні – це реальна та значуща компонента українського соціуму.

Висновки

За достатньо короткий проміжок часу в українському суспільстві відбулися принципові зміни у ставленні суспільної думки до релігії. Пояснити це можна наступним. По-перше, наявністю суспільної потреби і суспільних інтересів у релігії й церкві, особливо після того, як вони впродовж тривалого часу ігнорувалися та пригнічувалися як засобами комуністичної пропаганди, так і жорсткими адміністративними заходами. Ситуація загальної кризи соціалістичної системи, кризи в економіці, кризи політичних структур, міжнародні війни та конфлікти, різке зниження рівня життя людей, невпевненість у майбутньому значно посилює потребу в релігії та інтерес до неї.

По-друге. Неможливо не відмітити духовну кризу соціуму. Руйнація комуністичної ідеології, яка тривалий час «тримала» суспільство і активно боролася з релігією, затверджувала атеїстичне мислення в масовій свідомості, втрата і дискредитація соціалістичної системи цінностей створили духовну порожнечу і в такий спосіб виступили певними стимулами для звертання до інших типів світогляду, до інших систем моральних цінностей. Багато людей почали

шукати духовну допомогу в православній релігії, вбачаючи в ній стійку, традиційну духовну точку опори, яка історично пов'язана з національним менталітетом.

В якості третього, особливо важливого фактору, виступає нормалізація державно-церковних відносин, легітимізація релігії й церкви як правомірних компонентів структури суспільства і суспільної свідомості, створення відповідних умов для діяльності релігійних організацій та духовного самовираження віруючих завдяки затвердженню певних правничих законів і актів. Суттєвий вплив на суспільну свідомість створює широка пропаганда релігії, що здійснюється не тільки релігійними організаціями, але й засобами масової інформації. Хоча можна вважати, що і в таких умовах може з'явитися значна кількість формально віруючих людей, суто зовнішньо, за рахунок епізодичного відвідування церкви та дотримання релігійної обрядовості, які демонструють свою приналежність до певної конфесії.

Список літератури

1. Алмонд, Г. А., Верба, С. Гражданская культура: политические установки и демократия в пяти странах / Г. Алмонд ; С. Верба ; пер. с англ. Е. Генделя. — М.: Мысль, 2014. — 500 с.
2. Большой толковый психологический словарь. В 2-х томах / Ребер Артур. — Т. 1 — 592 с., Т. 2. — 560 с. М.: Вече, АСТ, 2000.- Т.2. — С.540.
3. Кримський, С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б.Кримський. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 367 с.
4. Кримський, С.Б., Павленко, Ю.В. Цивілізаційний розвиток людства / С.Б.Кримський, Ю.В.Павленко. — К.: Вид-во «Фенікс», 2007. — 316 с.
5. Манхейм, К. Христианские ценности и изменения социальной среды/Карл Манхейм. Общественные науки и современность. — 1993. — № 5. — С.
6. Манхейм, К. Человек и общество в эпоху преобразования/ Карл Манхейм. Диагноз нашего времени. /Пер. с нем. и англ. — М.: Юристь, 1994. — 693 с.
7. Манхейм, К. Консервативная мысль/Карл Манхейм. Диагноз нашего времени. /Пер. с нем. и англ. — М.: Юристь, 1994. — 693 с.
8. Рахшмир, П. Политическое мифотворчество Жоржа Сореля / Павел Рахшмир. Идеи и люди. Политическая мысль первой половины XX века. — Пермь: Издательство Пермского университета, 2001. — С.100 -126.
9. Сорель, Ж. Размышления о насилии / Жорж Сорель. — /Пер. с фр. под ред. В.М.Фриче. — Москва: «Красанд», 2011. — 168 с.
10. Социологическая энциклопедия: В 2 т. — Национальный общественно-научный фонд / Руководитель научного проекта Г. Ю. Семигин; Главный редактор В. Н. Иванов.— М.: Мысль, 2003.— С.701 [863 с.]
11. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций/С.Хантингтон. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 603, [5] с.
12. Sorel, Di Georgio / Antonio Gramsci. Quaderni del carcere. Torino: Giulio Einaudi editore, 1975. /Di Georgio Sorel, Antonio Gramsci. — Quaderno 4 (XIII), §31. — P. 447-451.

К. Вергелес

ПРАВОСЛАВІЯ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТРАНСТВІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ОБЩЕСТВА

В статті розробляються методологічні підходи к релігії як фактору саморозвитку, як фактору історичного змінення і фактору становлення і розвитку общества. Аналізуються змінення в отношении к православної релігії в українському обществе, в связи с переходним періодом.

Ключевые слова: релігія, методологія, свобода вероисповедання, церковь, государство, религиозные организации, духовность, история, фактор, идеология, общество, переход

K. Vergeles

OF ORTHODOXY IN SOCIAL AND CULTURAL SPACE OF THE INFORMATION SOCIETY

In article develops a methodological approach to religion as a factor of self-development, as a factor of historical change and factor of formation and development of society. Analyzed changes in relation to the Orthodox religion in Ukrainian society in transition.

Keywords: religion, methodology, freedom of worship, church, state, religious organizations, spirituality, politics, factor, ideology, society, transition